

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 378.014.5:378.015.6

АНАЛІЗ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Сахненко О.І.

Академія внутрішніх військ МВС України

Стаття присвячена проблемі вибору оптимальної стратегії фінансування освіти. Визначається співвідношення державного і приватного фінансування. Розглядаються і аналізуються фінансово-економічні моделі фінансування освіти. Визначається роль держави і ринкових механізмів у сфері освітніх послуг.

Ключові слова: освіта, фінансово-економічні моделі, інвестування, стратегія, держава, ринкові механізми

The article is devoted to the problem of choice of the optimum financing strategy of the education. Correlation of the state and private financing is determined. The finance-economic models of the education financing are considered and analyzed. The role of the state and markets mechanisms in the field of the educational services is determined.

Key words: education, the finance-economic models, investing, strategy, state, markets mechanisms

Актуальність проблеми. Ефективна діяльність вищих закладів освіти, її вплив на економіку країни, соціальну структуру населення, духовну культуру нації неможливі без стабільного економічного стану вищих навчальних закладів (далі ВНЗ), без забезпечення їх матеріально-фінансовими ресурсами для функціонування всього комплексу навчально-методичної, науково-дослідної та виховної роботи. Формування економічної інфраструктури ВНЗ в сучасних умовах відбувається на тлі становлення ринкових відносин у державі, перебудови освіти в цілому і вищої освіти зокрема. Тому зрозуміло, що система фінансового

забезпечення освіти має створити стабільні передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня української нації.

Аналіз останніх наукових досліджень. Питанням здатності освіти впливати на зайнятість, добробут населення, національний доход, економічне зростання присвячені роботи А. Сміта, В. Петті, Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. Стигліца, Т. Шульца, Р. Беккера, П. Скотта, Л. Туру та ін. До найбільш значущих розробок вітчизняних вчених радянського періоду слід віднести роботи С. Струміліна, В. Жаміна, С. Костаняна, В. Марцинкевича та ін. Активне дослідження сфери освіти знайшло відображення у роботах сучасних авторів: В.Г. Кременя, В.П. Андрушінка, В.І. Астахової, К.В. Астахової, Л.Н. Герасіної, О.Л. Яременка, І.В. Тимошенкова, В.С. Журавського та ін.

Проблеми фінансування вищої освіти, наявності надійних джерел надходжень коштів, ефективного використання наявних економічних ресурсів є надзвичайно актуальними не лише для України, а й для вищих навчальних закладів Західної Європи. Вітчизняні вчені-економісти розглядають чимало варіантів розв'язання даних проблем, намагаючись лише вибрати найбільш раціональні з них.

Мета роботи – розглянути та проаналізувати різні підходи до формування відносин між державними і недержавними формами фінансування освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. При всьому різноманітті напрямів фінансових потоків в освіту в розвинених країнах Західу на сьогодні склалися три основні фінансово-економічні моделі освіти. Слід при цьому відзначити, що в чистому вигляді вони зустрічаються рідко.

1. Фінансово-економічна модель освіти, орієнтована на вільний ринок. У цій моделі перевагу віддають обмеженню витрат на освіту з боку держави, мінімізації його фінансових зобов'язань перед вищою освітою. Наприклад, М. Фрідман вважає, «що кількість грошей, витрачених на освіту, збільшується стрімкими темпами, швидше, ніж національний дохід. Держава не в змозі нести ці витрати, що все збільшуються; їх треба перекласти на батьків...» [2, с. 7]. Тому відповідно до цієї моделі безоплатною для всіх повинна бути тільки загальна середня освіта.

Прихильники такої моделі акцентують увагу на вигодах, які одержуються від освіти, спираючись при цьому на теорію «людського капіталу», де отримання вищої освіти розглядається як інвестиції в людину, що підвищують її продуктивність і заробітки, і «ефект безбілетного пасажира». Згідно з теорією «людського капіталу», капіталом, що створюється у вищій школі, користуються люди, які отримали диплом про вищу освіту. Оскільки вища освіта приносить випускникам певні вигоди, вони мають брати участь у фінансуванні освіти. Щорічне навчання працівника дає йому, за даними російського дослідника В. Марцинкевича, «освітню надбавку» до його основних або довічних доходів. В узагальненому вигляді розмір цієї надбавки на кожен наступний рік навчання коливається від 5 до 15%. Більше того, не має значення, в якому секторі економіки зайнятий працівник, оплата його праці знаходиться в строгій, статистично визначуваній залежності від рівня його освіти [6, с. 18]. Така форма фінансування вищої освіти є виправданою ще і тому, що, оплачуючи навчання, студенти, як правило, успішніше вчаться і в строк закінчують навчання.

У той же час круг користувачів вигод від вищої освіти обмежений, оскільки не всі охочі отримати його на безоплатній основі мають таку можливість. Фінансове забезпечення вищої школи здійснюється за рахунок коштів усього суспільства (платників податків), а доступ до вищої освіти і вигоди від нього обмежені. Найбільш бідні і такі, що не мають відповідної освіти, оплачують пропорційно більше податків, ніж багаті, але користуються благами, що створюються за рахунок цих податків, в найменшій мірі. Саме тому несправедливо покладати на суспільство основні витрати з фінансування цього рівня освіти. Для виключення можливості видобування вигоди з високого позитивного зовнішнього ефекту від отримання вищої освіти не слід допускати в цю сферу «безбілетних пасажирів». Спираючись на викладену позицію, прихильники даної моделі обґрунтують необхідність обмеження державних витрат і розширення залучення власних фінансових коштів тих, хто навчається у вищій школі.

Збільшення альтернативних державним фінансам коштів передбачає побудову відповідної системи взаємовідносин між ВНЗ і державою. Навчальний заклад є більш децентралізованою автономною структурою, яка надає освітні послуги і яка діє на ринку за тими ж законами, що і підприємство. При цьому автономні навчальні заклади як виробник

освітніх послуг самі несуть відповідальність за свої дії на ринку в умовах конкуренції і за реалізацію освітнього продукту користувачам із максимальним прибутком, що фактично означає продаж освітнього продукту тим, хто навчається (учням, студентам), підприємствам, а також тим користувачам, які хочуть продовжити своє навчання на наступному рівні.

Фінансування освіти відповідно до вимог цієї моделі має бути співвіднесене з результатами, на відміну від традиційного механізму, орієнтованого на витрати. Учень або студент тут розглядається як чинник підвищення ефективності і продуктивності діяльності навчального закладу. Разом із тим зменшення державних фінансових зобов'язань перед ВНЗ суттєво обмежує рівні стартові можливості для початку навчання представникам різних верств суспільства. При цьому важливими елементами забезпечення рівних можливостей в освіті, на думку прихильників даної моделі, представляються розвиток системи освітніх ваучерів; оплата навчання в кредит або поетапно (модулями); оплата навчання сучасним спеціальностям за конкретними запитами фірм; оплата спеціальної підготовки з використанням сучасних «ноу-хау» підприємств через їх виробничу діяльність; перенесення завершуючого етапу навчання з традиційного навчального закладу безпосередньо на підприємство, з реалізацією принципу «освіта упродовж всього життя».

Слід зазначити, що модель фінансування, значною мірою орієнтована на вільний ринок, не знайшла широкого застосування в зарубіжній практиці фінансування освіти.

2. Фінансово-економічна модель освіти, що витікає з головної ролі держави у фінансуванні професійної освіти. Багато експертів вважають, що оскільки вища освіта має величезне значення для економічного і культурного розвитку країн і оскільки від вищої освіти прямо залежить добробут націй, держава і в майбутньому має залишатися основним джерелом фінансування вищої освіти. При цьому основний аспект політики фінансування освіти полягає в забезпеченні не тільки соціальної справедливості, рівність початкових можливостей для тих, хто навчається, але також і їх кінцевих результатів за рахунок високої якості освітнього процесу. З цією метою в даній моделі пропонується збільшення чисельності викладацького складу і зростання його заробітної платні, підвищення стипендій, тим, хто вчиться, поліпшення

рівня матеріально-технічної бази, комунікаційної та інформаційної забезпеченості навчальних закладів, що зажадає відповідних значних фінансових вкладень з боку держави [2, с. 9]. Кількісно вимірні вигоди від вищої освіти отримують головним чином випускники ВНЗ, негативні ж наслідки нестачі випускників ВНЗ відчуватиме країна в цілому і всі її громадяни.

Якщо приватні фірми або окремі особи – виходячи з власних поточних інтересів – визначатимуть масштаби і характер розвитку системи вищої освіти, це може привести до того, що вона не відповідатиме довгостроковим потребам економіки в цілому, а обсяг інвестицій у вищу освіту виявиться недостатнім. Держава має забезпечити підготовку робочої сили потрібної кваліфікації і в потрібному обсязі, а також справедливий з соціальної точки зору доступ до вищої освіти. Вища освіта має розвиватися в умовах стабільних «правил гри»; уряду слід уникати раптових змін у фінансуванні вищої освіти або в державній політиці відносно вищої освіти.

Проте ці аргументи не є достатніми для обґрунтування необхідності винятково державного фінансування вищої школи.

3. Фінансово-економічна модель освіти, заснована на принципах державного ринку. Теоретичною базою даної моделі є концепція так званого гуманного капіталізму і активної держави. Прибічники цієї моделі вважають, що фінансування освіти має забезпечувати не результати діяльності навчального закладу, а гарантовані рівні стартові можливості для всіх учнів.

Модель відкрита для часткової приватизації системи освіти і укладення договорів на підготовку студентів із фірмами (особливо іноземними або тими, які не мають профспілок) для виконання освітньої діяльності. Модель також характеризується особистою відповідальністю того, хто навчається і допомогою державних навчальних закладів індивідам в їх навченні і побудові кар'єри. При цьому стратегія фінансування освіти і навчання будується не на зниженні загальних державних витрат на освіту, а на інвестуванні державних коштів у розв'язанні ключових завдань освіти і на залученні всіх приватних споживачів до фінансування освіти.

За наявності значних розбіжностей в поглядах на проблеми фінансування освіти прихильники трьох розглянутих моделей сходяться

в одному: людські ресурси є найважливішим джерелом добробуту будь-якої нації. За оцінками Всесвітнього банку 76% національного багатства США становить людський капітал, фізичний капітал дає 19% багатства США, на природний чинник припадають інші 5%. У Західній Європі відповідні показники – 74%, 23% і 3%. Добробут Росії тримається наполовину (50%) на людському капіталі, 10% дає фізичний капітал і 40% забезпечує природа [2 ,с. 10]. І чим краще підготовлені і навчені люди, тим більшу цінність вони представляють для суспільства в цілому і для окремої особистості зокрема. Дані експериментальних розрахунків потенційних та реальних обсягів накопиченого людського капіталу, проведених на рубежі 2000-х років, показали, що серед країн СНД найбільш високі показники накопичення людського капіталу на душу населення припадають на Росію (197 тис. дол США), Білорусь (182 тис. дол США) та Казахстан (101 тис. дол США). При цьому майже 80% всього людського капіталу, накопиченого країнами СНД, припадали на Росію, Україну та Білорусь [6].

Разом з тим дуже складно знайти згоду в питанні оптимальної (найкращої) фінансової стратегії для розвитку освіти.

Серед російських учених існують різні погляди з питання формування державної фінансової стратегії у сфері освіти, особливо на професійному його рівні, повноти і ступені державної участі у фінансуванні освіти. Зупинимося на розгляді деяких з них.

Так, В. В. Чекмар'ов вважає, що хоча необхідність державного бюджетного фінансування освіти і визначається властивостями освітніх послуг як суспільного товару, їх роллю в соціально-економічному розвитку країни, але разом з тим в умовах соціально-економічної кризи в країні, зменшення розмірів бюджетного фінансування необхідне знаходження оптимального поєднання ринкових механізмів із державною освітньою політикою. Таким чином, зниження ролі держави у фінансуванні освіти повинне компенсуватися розвитком ринкових елементів у діяльності освіти, посиленням його комерціалізації.

І. А. Рождественська вважає, що державна участь у фінансуванні освіти слід обмежити рамками цільових програм, скоротивши при цьому перелік освітніх послуг, що надаються на безоплатній основі. Таким чином, фактично визнається можливість фрагментарного вико-

нання державою своїх зобов'язань перед системою освіти. Виходячи з міркувань І. А. Рождественської, масштаби фінансової участі держави в підтримці системи освіти не пов'язуються з повнотою забезпечення функцій освіти як соціально-економічного інституту, а визначаються наявністю у держави коштів на ці цілі.

На думку А. П. Панкрухіна, освіта має розвиватися відповідно до запитів конкретних груп споживачів освітніх послуг, особистості, але не суспільства в цілому. Державно-патерналістський підхід заважає дії в утворенні ринкових механізмів, зокрема можливості реалізації взаємовідносин між особистістю (споживачем) і освітньою установою (виробником) освітньої послуги в частині встановлення її ціни. Відсутність цінових відносин між виробниками і споживачами послуг призводять до зниження якості і зростання їх незатребуваності. Таким чином, не тільки повністю заперечується роль держави і необхідність її участі в діяльності системи освіти, але і підкреслюється, що саме державне втручання в цю сферу призводить до негативних результатів. Тому державі відводиться роль пасивного спостерігача за діяльністю системи освіти. Вектор її розвитку повинен визначатися потребами особистості в отриманні того або іншого виду освіти, а механізм взаємовідносин між споживачами і виробниками освітніх послуг має ґрунтуватися на ринковому ціноутворенні.

Але існують й інші позиції з даних питань. Так, на думку Є. Н. Жильцова, яке ми розділяємо, в розвитку вищої школи держава відіграє головну роль, оскільки, спираючись на свою фіскальну систему, держава може дати гарантії надання рівних прав в отриманні безоплатної вищої освіти для представників різних соціальних верств і національно-територіальних груп населення. Держава також має можливість забезпечувати високі єдині стандарти вищої освіти: підтримувати високу якість навчання, його гуманістичну і фундаментальну спрямованість. Держава виключає недовироблення освітніх послуг, яке може виникнути при переважанні приватних (ринкових) інтересів над суспільними (приватні структури і окремі особи можуть бути незацікавленими у виробництві суспільних благ, до яких відноситься і освіта).

Разом із тим не можна абсолютизувати державну участь у діяльності системи освіти, зокрема у фінансовому її забезпеченні, оскільки такий підхід породжує в установах освіти утриманські настрої, сковує їх

ініціативу і відповіальність за результати діяльності, а, зрештою, суперечить демократичній природі освіти. Тому в системі освіти необхідна активна участь безпосередньо споживачів освітньої продукції із залученням їх коштів в освіту. Проте можливості використання позабюджетних коштів в системі освіти залежать від загального стану економіки і платоспроможного потенціалу населення, тому ці джерела не можна розглядати, наприклад, в Україні, як основні у фінансуванні освіти.

Висновки. Результати дослідження використовуваних у практиці фінансування освіти різних методів і форм «передачі» державних асигнувань дозволяють зробити висновки, що створення нових та якісне поліпшення вже існуючих фінансово-економічних механізмів і стимулів буде не лише сприяти позитивній загальній фінансово-економічній ситуації у системі освіти України, але й забезпечить умови для зростання її сприйнятливості до запитів суспільства і ринку праці, що, безумовно, вплине на якість освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зарецкая С. Л. Новые тенденции в финансировании высшего образования в странах Западной Европы / С. Л. Зарецкая // Экономика образования. – 2000. – № 1. – С. 48–52.
2. Ишина И. В. Модели финансирования образования / И. В. Ишина // Экономика образования. – 2003. – № 4. – С. 7–23.
3. Кремень В. Г. Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3–10.
4. Кучма Р. М. Теоретичні проблеми економіки вищої школи: тенденції та перспективи / Р. М. Кучма // Економіка і управління. – 2003. – № 3. – С. 95–103.
5. Підгорний А. Деякі методичні питання фінансування вищої освіти в Україні / А. Підгорний, Т. Корольова // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 54–57.
6. Харитонова Н. Инвестиции в человеческий капитал – необходимое условие конкурентоспособности казахстанской нации [Электронный ресурс] / Информационно-аналитический центр. – Режим доступа: <http://www.ia-centr.ru/expert/1404>. – Загл. с экрана.
7. Шабатин И. И. Образование как главный резерв развития общества / И. И. Шабатин // Экономика образования. – 2002. – № 5. – С. 18–23.